

Sienkiewicz, Witold

Kilka uwag o udziale szlachty w sejmiku nowogródzkim : (w związku z artykułem H. Wisnera pt. Przedsejmowy sejmik nowogródzki w latach 1607-1648, "PH", 1978, t. 69, z. 4, s. 677-689)

Przegląd Historyczny 70/3, 519-522

1979

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

WITOLD SIENKIEWICZ

Kilka uwag o udziale szlachty w sejmiku nowogródzkim

(w związku z artykułem H. Wisnera pt. *Przedsejmowy sejmik nowogródzki w latach 1607—1648*, PH t. LXIX, 1978, z. 4, s. 677—689)

Badania nad funkcjonowaniem oraz rolą polityczną sejmików litewskich w XVII wieku znajdowały się przez wiele lat na marginesie zainteresowań badaczy. Wybitni lituańscy rosyjscy ograniczali swoje zainteresowania do 1569 roku, rzadko wykraczając poza tę cezurę. Stąd poza pracą znanego historyka, profesora uniwersytetu w Dorpacie i Kownie, I. Łappya o sejmiku pińskim w okresie bezkrólewia 1668—1669, gdzie obszernie omówiono instrukcje poselskie na sejmy konwokacyjny i elekcyjny, brak jest opracowań poświęconych tej tematyce¹. Stosunkowo obszerna praca N. Storożenki o „Zapadno-russkich” sejmikach w drugiej połowie XVII wieku zajmuje się sejmikami koronnymi województw ruskich², zaś pod względem metodologicznym i merytorycznym pozostawia wiele do życzenia. Po drugiej wojnie światowej — poza pracami Malcewa, a także artykułem H. Wisnera — na temat sejmików litewskich w XVII wieku nic nie napisano³. Najświeższy jego artykuł zajął się przedsejmowym sejmikiem nowogródzkim. Ze względu na liczbę szlachty oraz specyficzną strukturę własności stanu szlacheckiego, sejmik ten odgrywał istotną rolę w Wielkim Księstwie Litewskim⁴. Na terenie powiatu spotkać można było największe w skali Rzeczypospolitej latyfundia Radziwiłłów, ale i miniatury póldymowe, czy jednowólkowe osiadłości szlachty powiatowej lub szlachty — ziemian prywatnych. Jak wynika ze spisu dymów z 1690 roku, Radziwiłłowie posiadali 2/3 dymów całego powiatu nowogródzkiego⁵. Jednocześnie przeszło 60% szlachty nowogródzkiej posiadało zaledwie 2,3% dymów powiatowych⁶. Tak znaczna koncentracja dóbr Radziwiłłów, przewaga majątkowa nad pozostałą szlachtą, musiała rzutować na rolę sejmiku nowogródzkiego oraz jego

¹ I. Łappo, *Piński sejmik pośle otrecentija Jana Kazimira*, „Zurnal Ministerstwa Narodnego Proswieszczenija” 1910, z. 2.

² N. Storożenko, *Zapadno-russkije prowincionalnyje sejmiki wo utoroj połowinie XII wieka*, Kijew 1888.

³ A. Malcew, *Nakazy bieloruskich i litowskich szlacheckich sejmikow 1657 g.*, [w:] *Problemy obszczestwenno-politczieskoj istorii Rossii i slawjanskich stran*, Moskwa 1963; H. Wisner, *Sejmiki litewskie i kwestia wyznaniowa 1611—1648*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” t. XXIII, 1978.

⁴ Jak wynika ze spisu dymów powiatu nowogródzkiego z 1690 r., na obszarze tym było przeszło 600 szlacheckich osiadłości. Niezabitowski (BN, BOZ rkps 911, k. 354) obliczał, że na popisie nowogródzkim 1697 r. stanęło 3 tys. szlachty. Wymienioną powyżej liczbę szlachty należy podwoić o bardzo liczną na tym terenie warstwę ziemian, którzy również odgrywali istotną rolę polityczną u boku Radziwiłłów. Podana przez nas liczba szlachty nie jest wielkością przesadzoną, jeśli zważymy, że w 1596 r. Piotr Skarga ocenił liczbę szlachty w województwie nowogródzkim na 600 rodzin. Zob. A. Brückner, *Dzieje kultury polskiej* t. II, Warszawa 1958, s. 366.

⁵ AGAD, Archiwum Radziwiłłów [cyt. dalej: AR] dz. VI, nr II-50: Rejestr słuchania abjurat według sejmu warszawskiego — 1690 roku.

⁶ Tamże.

proradziwiłłowski charakter. Stąd — jak pisze Wisner — instrukcja traktowana być mogła jako przejaw opinii radziwiłłowskiej⁷.

Podstawowym — obok laudów — typem źródeł dla tego rodzaju sejmików są instrukcje sejmikowe na sejmy, które dla powiatu nowogródzkiego za lata 1607—1648 zebrał częściowo Wisner. Na podstawie wykorzystanych instrukcji, incydentalnie sięgając do innego typu źródeł, autor zamieszcza bardzo niekompletny wykaz posłów nowogródzkich. „Nieznani są posłowie na sejmy lat 1611, 1620, 1621, 1628, 1642 oraz po jednym z sejmów 1609, 1613, 1618, 1632, 1633, 1635, 1640, 1646, 1647”⁸. Zupełnie pominięty został przez autora sejm nadzwyczajny, który obradował od 3—18 czerwca 1637 roku⁹. Część owych „nieznanych” posłów można zidentyfikować sięgając do powszechnie dostępnych, drukowanych źródeł. Jednym z dwóch „nieznanych” posłów w 1621 r. z powiatu nowogródzkiego był Filip Kazimierz Obuchowicz, o czym informuje on nas w swoim „Diariuszu”¹⁰. W 1618 r. drugim posłem obok Jana Kiersnowskiego był — jak czytamy w „Pamiętniku” Samuela Maskiewicza — Jan Frąckiewicz (zm. 1635 r.), który został później chorążym lidzkim. Jego synowie Maciej i Stefan zasiadali przez wiele lat na chorągwie nowogródzkiej¹¹. Frąckiewicz-Radzyński byli czołową w powiecie nowogródzkim kalwińską rodziną, związaną z Radziwiłłami birżańskimi. Maciej Frąckiewicz-Radzyński był porucznikiem husarskiej chorągwi Bogusława Radziwiłła¹². Sługą tego Radziwiłła był również Stefan Frąckiewicz-Radzyński. W 1635 r., obok Pawła Tryzny, posłował na sejm sędzia ziemski nowogródzki Andrzej Obryński, którą to informację przekazuje Albrycht Stanisław Radziwiłł w swoich „Pamiętnikach”¹³. Ponadto w Bibliotece Polskiej w Paryżu — o czym informuje nas katalog rękopisów — znajduje się instrukcja (w kopii dziewiętnastowiecznej) sejmiku nowogródzkiego na sejm 1628 roku¹⁴. Jak wynika z treści tej instrukcji, jednym z posłów był Krzysztof Radziwanowicz Kamiński, podstoli nowogródzki¹⁵. Kamiński wraz z małżonką Heleną Drucką-Horską, marszałkówną oszmiańską byli właścicielami dużej majątności Wolna położonej w powiecie nowogródzkim¹⁶. Obok podstolego posłem mógł być: Jan Rudomina-Dusiacki, chorąży nowogródzki lub Jan Kiersnowski, podsędek nowogródzki lub też Andrzej Obryński, sędzia ziemi nowogródzkiej¹⁷. Drugim posłem na sejm 1629 r., którego Wisner — poza wymienieniem z nazwiska — bliżej nie identyfikuje, był zapewne Aleksander Jundziłł, cześnik nowogródzki (w 1633 r.), elektor króla Władysława IV z województwa nowogródzkiego¹⁸.

Pamięnienie funkcji poselskich i sprawowanie urzędów powiatowych — jak to widzimy na podstawie instrukcji — było ze sobą ściśle związane. Stąd krąg rodzin,

7 H. Wisner, *Przedsejmowy sejmik*, s. 678.

8 Tamże.

9 W. Konopczyński, *Chronologia sejmów polskich 1493—1793*, Kraków 1948.

10 *Diariusz Filipa Kazimierza Obuchowicza*, [w:] *Pamiętniki historyczne do wyjaśnienia spraw publicznych w Polsce XVII wieku postugujące*, wyd. M. Baliński, Wilno 1859, s. 3.

11 *Pamiętnik Samuela Maskiewicza*, [w:] *Pamiętniki Samuela i Bogusława Maskiewiczów*, oprac. A. Sajkowski, Wrocław 1961, s. 209; W. Kojalowicz, *Herbarz rycerstwa WXLiteuskiego tak zwany Compendium*, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1897, s. 29 n.

12 *Pamiętniki Maskiewiczów*, s. 259.

13 A. S. Radziwiłł, *Memoriale rerum gestarum in Polonia* t. II, Warszawa 1970, s. 176.

14 Cz. Chowaniec, *Katalog rękopisów Biblioteki Polskiej w Paryżu* t. I: *rękopisy nr 1—431*, Kraków 1939, s. 9.

15 *Bibl. Pol. w Paryżu*, rkps nr 11, s. 245 nn.

16 *Akta Wilenskiej Archeograficznej Komisji* [cyt. dalej: AWAK] t. XI, s. 98.

17 *Bibl. Pol. w Paryżu*, rkps nr 11, s. 245 nn.

18 *Archeograficzny Sbornik Dokumentów odnoszących się do historii Siewierozapadnoej Rusi* [cyt. dalej: ASD] t. VI, Wilno 1869, s. 292. Por. A. Boniecki, *Herbarz polski* t. IX, s. 106; J. Dunin-Borkowski, *Elektorowie królów Władysława IV, Michała Korybuta, Stanisława Leszczyńskiego i spis stronników Augusta III*, Lwów 1910, s. 83.

które nazwać można urzędniczymi i poselskimi, był podobny. Spośród 140 ważniejszych urzędników powiatu nowogrodzkiego za okres od 1566 r. do końca XVII wieku, blisko połowa należała do 19 rodzin nowogrodzkich, co stanowiło 5% rodzin objętych abjuratą 1690 roku. Przedstawiciele tych rodzin pełnili wielokrotnie funkcje deputatów lub posłów, jak np.: Frąckiewicz-Radzymińscy, Rudominowie-Dusiacy, Obryńscy, Obuchowicze, Szzyrkowscy, Kiersnowscy, Protasowicze i in.

Dziwić muszą wątpliwości Wisnera w zaliczeniu do grona posesjonatów w powiecie nowogrodzkim niektórych posłów, jak np.: Andrzeja Kurcza, który otrzymał w 1629 r. dobra Kołodzierza w księstwie słuckim¹⁹. Dołmatowie byli znanymi w Nowogrodzynie ziemianami — szlachtą kłecką, siedząc przez kilka pokoleń w Ceprze Dołmatowskiej²⁰. Należący do znanej kalwińskiej rodziny Samuel Szzyrkowski, elektor króla Władysława IV z województwa nowogrodzkiego, w latach dwudziestych zasiadał na urzędzie chorążego nowogrodzkiego i blisko spokrewniony był ze znanym pamiętnikarzem, kalwinem, Janem Cedrowskim²¹. Aleksander Jundziłł, cześnik nowogrodzki, był właścicielem Wołkowicz w powiecie nowogrodzkim²². Jarosz Jewłaszewski, syn pamiętnikarza Fedora, pochodził z ziemian lachowickich Chodkiewiczów. Po śmierci Fedora (około 1621 r.) Jewłaszewscy posiadali w powiecie nowogrodzkim majątność Jewłaszewo²³. Do Chodkiewiczów, o których Wisner pisze, że „mogli też mieć jakieś dobra”, należała od końca XVI w. położona w powiecie nowogrodzkim obszerna majątność Turzec wraz z miasteczkiem²⁴.

W celu określenia specyficznej struktury własności ziemskiej powiatu nowogrodzkiego i związanej z tym szczególnej roli sejmiku, wykorzystał Wisner popis szlachty nowogrodzkiej z 1651 roku²⁵. To znakomite źródło zostało jednak niezbyt dokładnie opracowane, co spowodowało powstanie wielu błędów i nieścisłości. Należy uznać za nieporozumienie wyróżnienie przez Wisnera obok koni husarskich i kozackich grupy tzw. koni, którego to określenia używano „być może zamiennie z kozakami”²⁶. „Konie” popisu 1651 roku — jak można odczytać ze źródła — były końmi kozackimi. Zbyteczny jest więc podział pocztów — jakiego dokonał Wisner w tabelarycznym ujęciu popisu nowogrodzkiego — na trzy kategorie²⁷. Na skutek zbyt pośpiesznego traktowania wspomnianego źródła, do sformułowań Wisnera wkradły się błędne lekcje. W popisie nie występuje Bohdan Leszczykowski — jak odczytał to nazwisko Wisner — lecz Leszczyłowski²⁸. Rodzinę Leszczyłowskich z Leszczyłowa Boniecki wywodzi z województwa połockiego, jednak w powiecie nowogrodzkim również spotykamy się z jej przedstawicielami²⁹. Według podymnego tego powiatu z 1690 r., dwaj Leszczyłowscy posiadali po 1 dymie³⁰. Na popisie szlachty powiatu nowogrodzkiego 1596 r., Fedor Leszczyłowski z uczestnikiem wystawili 2 konie³¹. Jakub Leszczyłowski podpisał elekcję króla Michała Korybuta z województwa a Kazimierz Augusta III z powiatu nowogrodzkiego³². Błędnie zostało odczytane nazwisko znanej w powiecie nowogrodzkim rodziny Lichodziejew-

¹⁹ A. Boniecki, *Herbarz* t. XIII, s. 20.

²⁰ AGAD, AR, dz. XXV, nr 1677, s. 197; dz. VI, nr II-50, poz. 264.

²¹ J. Dunin-Borkowski, op. cit., s. 223; *Dwa pamiętniki z XVII wieku*, oprac. A. Przyboś, Wrocław 1954, s. XVI; S. Konarski, *Szlachta katwińska w Polsce*, Warszawa 1936, s. 39.

²² ASD t. VI, s. 292.

²³ AGAD, Arch. Potockich z Radzyna, nr 400.

²⁴ AWAK t. XV, s. 26.

²⁵ AGAD, AR dz. VI, nr II-50: Rejestr popisowy 1650 r.

²⁶ H. Wisner, *Przedsejmowy sejmik*, s. 677 n.

²⁷ Tamże, s. 678.

²⁸ Tamże, s. 677; AR, dz. VI, nr II-50.

²⁹ A. Boniecki, *Herbarz* t. XIV, s. 132.

³⁰ AGAD, AR, dz. VI, nr II-50, poz. 394 i 458.

³¹ *Zereta do Istorii Ukrainy-Rusy* t. VIII, Lwów 1908, s. 79. Zob. też AWAK t. XXIV, s. 35.

³² J. Dunin-Borkowski, op. cit., s. 117; Vol. leg. t. V, s. 440.

skich (Wisner pisze o Lichodziewskich)³³. Kniaziowie Lichodziejewscy (od majątności Lichodzieje w księstwie słuckim) występują w popisach wojskowych 1528, 1565, 1567 i 1596 r.³⁴. Część tej rodziny (książ Aleksander i jego potomkowie) stała się w drugiej połowie XVI w. ziemianami nieświeskiej linii Radziwiłłów i w inwentarzach dóbr nieświeskich występują w XVII w. obok innych ziemian³⁵. Część przedstawicieli tej rodziny zachowała w XVII stuleciu status szlachty powiatowej³⁶.

We wspomnianym popisie 1651 r. nie występuje forma uczasnik, jakiej użył Wisner, lecz we wszystkich przypadkach posługiwano się terminem uczesnik. Bliżej niezidentyfikowanym przez Wisnera podstolim nowogródzkim Czarkowskim (s. 679) był Aleksander Czarkowski (zm. 1661)³⁷. Andrzej Obryński był sędzią ziemskim nowogródzkim do swojej śmierci (grudzień 1653 lub styczeń 1654 r.), gdyż 16 stycznia 1654 r. na miejsce Obryńskiego obrano sędzią ziemskim nowogródzkim Samuela Rymśkę³⁸. Pisarzem ziemskim nowogródzkim w 1651 r. był nie Jan Protasowicz, lecz Jerzy Protasowicz, który objął ten urząd po zmarłym w 1646 r. Michale Chreptowiczu³⁹. Jan Protasowicz był pisarzem ziemskim od 1612 lub 1613 r. do 1630 r., po którym urząd przejął Michał Chreptowicz⁴⁰. Inny Jan Protasowicz występuje jako pisarz ziemski podczas elekcji Michała Korybuta Wiśniowieckiego⁴¹.

Zagadkowo brzmi data 22 Jana podana przez Wisnera przy instrukcji na sejm 1619 r. (s. 690). Ze wspomnianej instrukcji wynika, że chodzi o dzień 22 stycznia.

Artykuł Henryka Wisnera został zamieszczony w dziale „Materiały”, wobec czego trudno domagać się od autora pełnego przytaczania źródeł i literatury. Nie zwalnia to jednak od poprawnego przedstawienia źródeł, które wykorzystano w pracy.

³³ H. Wisner, *Przedsejmowy sejmik*, s. 677.

³⁴ *Russkaja Istorieczeskaja Biblioteka* t. XXXIII, col. 35, 414, 417, 818; *Zereta* t. VIII, s. 80.

³⁵ AGAD, AR dz. XV, t. 14, plik 4; dz. XXV, nr 2666 i 2669.

³⁶ Por. AGAD, AR dz. VI, nr II-50, poz. 246, 273; *Acta stanów WXLit. na pospolite ruszenie [...] między Ławnem a Puzewiczami AD 1698 dn 21 Decembris*, Wilno 1699; *Postanowienie generalne stanów WXLitewskiego pod Olkienikami uchwalone RP 1700*, Wilno [1700].

³⁷ Centralny Gosudarstwennyj Archiw Drewnich Aktow w Moskwie, fond. 389, Metryka Litewska, Księga Zapisów 131, s. 1132 n.

³⁸ AGAD, AR dz. XXIII, t. 51 plik 2.

³⁹ AGAD, AR dz. VI, nr II-50: Rejestr popisowy 1651 r.

⁴⁰ A. Radziwiłł, *Memoriale* t. III, s. 296. Zob. Bibl. PAN Kraków, rkps nr 377, t. I, s. 249; AGAD AR, dz. II, nr 1029; BUW, rkps 317, nr 28.

⁴¹ J. Dunin-Borkowski, op. cit., s. 177.